

ІГОР РУЩЕНКО,

доктор соціологічних наук, завідувач кафедри соціології Харківського національного університету внутрішніх справ

“Кримінальна революція” як соціетальний чинник

Abstract

This paper presents an attempt to interpret theoretically the widespread criminalization of social relationships evolving since the Soviet Union's collapse in the 1990s. To a certain extent, criminal revolution is a spontaneous process caused by deep and grave crisis enveloping both the state and the society. A radical alteration of the existing social order, as well as a wide-ranging transformation of social relationships based on criminal ideas, practices, and interactions constitute the essence of this process. It was an inevitable consequence of all the circumstances in the early and middle 1990s: (1) permanent and circulating capital of the state-owned enterprises being privatized as a great profit potential and so as a real attraction for the criminals; (2) a weak state, inefficiency in law enforcement, and half-paralyzed police structures; (3) a vast impoverished population being forced to struggle for survival and for that reason ready to embark on any shady enterprises; (4) new generations of brave and daring criminals. However, the criminal revolution played a role of social catalyst that facilitated the emergence and rapid development of capitalist economic relations, gave rise to an “effective” owner, and even enhanced the social integration. A new historic challenge for Ukraine is to overcome criminal practices and to transform a nowadays social order in our society into the new one, similar to accepted and legitimated in most European countries.

“Велика кримінальна революція” — назва документального фільму (1994) кінорежисера, сценариста, артиста і політика Станіслава Сергійовича Говорухіна (нар.1936). Алгорично: про трансформацію, що її пережила Російська Федерація після розпаду СРСР, — падіння суспільної моралі, прагнення збагачення за будь-яку ціну, розгул злочинності тощо [1].

“Випадково кинуте слівце”?

Трисерійний фільм С.Говорухіна під назвою “Кримінальна революція” не потрапив до широкого прокату і розповсюджувався в Росії головно вроздріб на відеоринку. Автор фільму видав також книжку з аналогічною назвою [2], яка залишається маловідомою українському читачеві. Російський митець і політик знайшов доволі влучний метафоричний образ, який емоційно точно відображав уявлення про те, що відбувалося в Росії і в пострадянському просторі впродовж 1990-х років. Висновок Говорухіна є доволі категоричним і песимістичним. Це видно з авторського анонсу фільму: “Як кримінальна революція, судячи з усього, завершилась цілковитою перемогою шахраїв, а велика духовна країна на очах перетворилася на країну крадіїв і негідників” [3].

Хоча російські телеканали не взяли фільм до показу, він не залишився поза увагою громадськості й викликав певну дискусію. С.Кара-Мурза не погодився з категоричністю висновків і з тональністю фільму з огляду на їхні дидактичні й ідеологічні аспекти. Він вважав, що, визнаючи остаточну перемогу “кримінальної революції”, ми даємо широким верствам зайвий привід змиритися із ситуацією. Як пише Кара-Мурза, концепція Говорухіна “залишає лазівку боягузові в душі пересічної людини, дає підстави для головного висновку: якщо та революція, про яку нам говорять, уже здійснилася, а новий тип держави вже створено, відтак, хаос завершився. Із нього виник новий порядок, і завдання “маленької людини” — до нього пристосуватися” [4]. С.Кара-Мурза зробив, на мій погляд, напрочуд далекоглядний висновок щодо майбутнього “кримінальної революції”. За його оцінками, справжня революція відбудеться по завершенні ринкових перетворень і перерозподілу майна: “...справжня кримінальна революція і встановлення кримінального соціального порядку відбудуться в Росії лишень разом зі зруйнуванням усіх структур радянського суспільства і справжньою перемогою ринку” [4]. Нагадаю, що перед нами дискусія 1990-х років. А чи збулося пророцтво в подальшому? Мабуть, так, якщо дотримуватися логіки розуміння сутності “кримінальної революції”, запропонованої Кара-Мурзою. “Я гадаю, — веде далі російський учений, — що кримінальною революцією можна вважати лише встановлення такого соціального порядку, за якого практично кожна сім'я трударів опиняється в неминучому прямому контакті зі злочинним світом. Коли у неї просто немає вибору. А Великою кримінальною революцією треба вважати створення такого ладу, коли одночасно з низами криміналізовані й верхи — державні структури і великий капітал” [4]. На мій погляд, перед нами стисле і правильне за суттю визначення, яке доволі точно відображає соціологічний сенс того, що відбулося останніми роками не тільки в Росії, а й, припускаю, в Україні. Спробую це довести, аргументувати й розглянути “кримінальну революцію” не як випадковість, а як закономірність соціетального змісту для певного кола суспільств перехідного типу.

Чи справді така “революція” відбулася? Це питання обговорює історик А.Ківа у статті “Кримінальна революція: вигадка чи реальність?” і доходить висновку, що Росія у 1990-ті роки переживає третю буржуазно-демократич-

ну революцію (після попередніх — 1905 і 1917 років), але перетворення мають “кримінальний присмак”: “Революція наша є по-справжньому громадянською (буржуазною) і демократичною, але до неї прилипло стільки криміналу і напівкриміналу, шахраїв і пройдисвітів, що вона багатьом чесним людям ... видалася кримінальною” [5, с. 27]. А от для юриста А.Тілле питання як такого не існує, він використовує назву фільму Говорухіна для титулу ґрунтовної монографії, присвяченої організованій злочинності в Росії [6].

З легкої руки Говорухіна “випадково кинуте слівце” (за аналогією з думкою К.Каутського щодо того, як Маркс кинув в обіг термін “диктатура пролетаріату”) перетворилося на вживане поняття, і не тільки в Росії. Ним жонґлюють і українські політики (у контексті критики чинної влади або її опонентів) [7], словосполучення використовують журналісти для посилення емоційного навантаження текстів [8], але його практично не вживають соціальні дослідники. “Кримінальна революція” — аж ніяк не звичне для вуха професійного соціолога поняття, бо сама наука про суспільство від початку була орієнтована на вивчення соціального порядку й доволі часто керувалася гегелівською тезою про розумність усього дійсного. “Кримінальна революція” у цьому контексті є чимось апріорі асоціальним, що не вкладається в рамки здорового глузду й суперечить соціальному порядку. Ми звикли, що “кримінальне” як перетворена форма соціального є чимось марґінальним, відгородженим від “великого” суспільства, таким, що, принаймні в концентрованому вигляді, існує в місцях позбавлення волі за парканами з колючим дротом під електронапругою. Проте за більш уважного й детального аналізу місця “злочинного” у суспільствах перехідного типу погляд на його роль може змінитися, і тоді, можливо, “кримінальна революція” не виглядатиме як “випадково кинуте слівце”.

Світові прецеденти

Чи траплялися “кримінальні революції” в інших країнах, чи, може, це унікальна констеляція обставин і неповторна хронологія подій на уламках радянського суспільства? Відповідні прецеденти не типові для повоєнної історії європейських країн (навіть чи молодіжні бунти та етнічні заворушення у Франції відповідають цьому визначенню), а от у країнах третього світу відповідні приклади знайти не складно. Ознакою “кримінальних революцій” є сценарії, коли “кримінальне” полишає свої звичні кордони й проникає у сфери соціального, політичного, культурного життя з інтенсивністю та згубністю весняної повені. Така ситуація, наприклад, склалася впродовж 70-х і 80-х років ХХ століття у деяких країнах Латинської Америки. Тут реальну владу або на якийсь час, або в певних районах перебирали на себе кокаїнові мафії. Сотні тисяч і мільйони селян, робітників, охоронців, службовців працювали (а певною мірою й досі працюють) на мафію, а їхні статки та матеріальний рівень родин залежали від кримінального промислу і волі ватажків злочинного світу. Політики, державні діячі, поліцейні чиновники та військове командування виявилися заангажованими у справах наркомафії. У Болівії відбулася низка “кокаїнових путчів”, з ініціативи наркомафії виникла мережа штурмових загонів під гаслами фашистського “чорного інтернаціона-

лу”, певний час при владі перебували ставленики криміналітету, а кокаїнова індустрія перетворилася на провідну економічну галузь. А що громадська думка? Цікавим феноменом є широка популярність ватажків мафії у низах. Наркобарони завбачливо здійснювали щось схоже на соціальні програми, будували дешеве житло, допомагали бідним, оплачували навчання дітей і надавали стипендії для освіти за кордоном тощо. Зрештою в разі потреби вони сміливо йшли на вибори і впевнено їх вигравали.

Колумбія пережила часи так званого медельїнського картелю, що об’єднав місцевих королів наркотрафіку. Картель контролював територію довкола другого за розміром міста країни — Медельїни — і мав на меті впливати на політику країни в цілому. Найвідомішим лідером кримінального світу і певним символом “кримінальної революції” за колумбійським сценарієм був Пабло Ескобар Гаверія. Він загинув 1993 року у перестрілці, коли його вистежила та оточила поліція. Але цьому передувала так звана кокаїнова війна (1984–1988 років) і поразка кримінальних кланів, здобута урядовими військами за широкої підтримки США, які надали їм велику допомогу і схилили терези на бік офіційної влади. Відкриті бойові та терористичні дії забрали понад 11 тис. людських життів (зокрема й 220 суддів) [9, с. 412–418].

Щось подібне часом відбувається у Бразилії, хоча й має інше — більш виразно соціальне підґрунтя. Ось як описує ситуацію в країні вже згаданий С. Кара-Мурза. Цитата завелика, але я вирішив не вдаватися до скорочень і не переказувати авторського тексту, бо інакше він втратить важливі подробиці та спостереження. “Що означає глибока криміналізація життя, можна бачити на прикладі Бразилії... За останні 20 років із Бразилією зробили те, що сьогодні з Росією. Спершу обезземелили селян і створили на їхніх землях плантації великих іноземних компаній. Рятуючись від голоду, маси хлинули до міст і побудували там фавели — багатомільйонні скупчення домівок із жерсті й картону. Про тих, хто живе у фавелах, годі й казати — це кримінальні держави в державі. Туди не соває носа поліція, там свої закони, свій суд і швидка розправа. Вступати чи не вступати до банди синові-підлітку, йти чи не йти на панель юній доньці — вирішують не в сім’ї... У Бразилії був я на запрошення найліпшого їхнього університету, він ізольований від жахливого світу бідноти. Жити мене запросив до свого будинку, заради економії факультетського бюджету, один професор. Поселення еліти, хоча й не вищої (якось запросив мене до себе в гості інший професор, який жив неподалік, — так його поселення оточене триметровим муром, уздовж усього периметра якого ходять автоматники). Будинок, де я жив, — за міцною огорожею, на подвір’ї величезний ротвейлер, ззовні поселенням циркулює джип з охороною. І все одно чарівні діти професора не можуть самі виходити за браму. Щоб возити доньок до балетної студії, доводиться кільком сім’ям складатися на охоронця. Вони живуть у тендітному, штучно і за великі гроші захищеному світі. І мріють переїхати до США, стиль життя яких їм неприємний до глибини душі — жити там заради дітей. Адже хлопчика не вбережеш, у школі старшокласники, які підробляють збутом кокаїну, силоміць примусять його стати наркоманом. От це і є кримінальний соціальний порядок — коли ти не можеш уникнути насильницького втягування до нього. І людина, яка всією душею бажає уникнути цього, втягується в цей порядок у

двох іпостасях — і жертви, і злочинця. Кримінальний порядок пов'язує “благополучних” людей круговою порукою співучасті в убивстві. Соромливо ховаючи очі від себе самого, батьки сімейств віддають гроші на утримання “ескадронів смерті”, котрі й підтримують крихку рівновагу між фавелами і котеджами, регулярно розстрілюючи хлопчисьок-бідняків, які потрапляють на чужу територію. Здебільшого ці “соціальні чистильники” — службовці поліції, хоча й виконують цю свою роботу у вільний час. Злочинність згори і знизу змикається” [4]. Подеколи хитке статус-кво у бразильських містах порушується, і тоді починається те, що журналісти й політичні оглядачі прямо називають “кримінальною революцією”. Таке сталося навесні 2007 року. Тими гарячими днями й ночами відкриті бойові дії на вулицях Сан-Пауло розв'язав воєнізований загін місцевої мафії, який називає себе “Перший бойовий загін столиці” (Primer Comando de la Capital — РСС). Цей загін у “мирні часи” здійснює контроль за наркоторгівлею в Сан-Пауло. Атака мафії була спробою застосувати засоби кримінального терору для поновлення статус-кво, що його, на думку місцевих босів мафії, порушила влада, коли перевела засуджених кримінальних авторитетів у віддалені від столиці місця позбавлення волі. Одночасно в тюрмах відбулися заворушення і було захоплено в заручники більш як дві сотні осіб, а на вулицях столиці почалися заворушення, підпалення автівок, штурми поліцейних відділень тощо. Життя Сан-Пауло на деякий час було паралізовано, зачинилися школи, люди не ризикували виходити на вулиці, не працювали офіційні заклади тощо. Загинуло понад 150 осіб. Подібні речі відбувалися й у 2003 році, але кількість убитих тоді була меншою [10].

Приклади країн Центральної і Південної Америки показують, що “кримінальні революції” спалахують у країнах, що розвиваються, за певних умов. По-перше, потрібна масова соціальна база у вигляді зубожілого і кинутого напризволяще населення, рішуче налаштованого виживати будь-яким доступним шляхом без огляду на законність чи протиправність своїх практик. По-друге, зухвалість, згуртованість, амбітність лідерів злочинного світу, які не зупиняються перед тим, щоби кинути виклик владі, вдатися до кримінального терору, які мають на меті встановити свій власний порядок, що видається їм більш справедливим та ефективним. По-третє, слабкість держави, корумпованість політиків, неспроможність правоохоронних органів ефективно боротися з криміналітетом або прямий зговір поліцейних чиновників і суддів із босами мафії. По-четверте, наявність певного матеріального підґрунтя, яке створює потужний мотив для “революціонерів”. Так, на південь від США “головним призом” мафії та економічним підґрунтям “кримінальних революцій” є наркотики, що їх виробляють і рухають як експортний товар на кримінальні ринки “великого північного сусіда”.

Констеляція чинників на рідних теренах

А чи виникли подібні передумови на початку 1990-х років в Україні? Безперечно. Щодо зубожіння українського населення у першій половині 1990-х сказано та написано доволі багато, і я не буду на цьому спинятися. Молода українська держава хоча в багатьох аспектах і продовжувала ра-

дянські традиції щодо організації органів влади, зокрема правоохоронних, насправді виявилася доволі слабкою і не мала реальних ресурсів для подолання загального хаосу та протидії криміналізації суспільства. Міліція та інші правоохоронні органи через низку обставин (це є окремою темою, і розвивати її наразі за браком місця не варто) були напівпаралізовані й не мали змоги стримувати наростання криміналізації суспільних відносин. Тобто в цих аспектах ми майже повністю відповідали зазначеним вище умовам. Суттєва різниця полягає в матеріальних стимулах та в “головному призи”. На руїнах радянської соціалістичної економіки залишилися по-справжньому великі матеріальні цінності й реальні капітали (за класичним визначенням Маркса, це те, що може приносити прибуток), які було нагромаджено багатьма минулими поколіннями у вигляді основних і оборотних коштів підприємств. А тепер вони призначалися для приватизації. У новоутворених країнах не було власників і капіталістів, які б мали легальні кошти для широкої приватизації. Понад те, держава, реформатори, законодавці не відкрили легальних шляхів для збагачення у стислі терміни. Чесний бізнес за умови виплат державі усіх стягнень навіть теоретично нічого окрім збитків не давав. Отже, це завдання мало лише один можливий практичний розв’язок: швидке збагачення і приватизація “загальнонародної” власності через кримінальні практики із широким неформальним залученням державних органів та зацікавлених чиновників. Тим самим держава “вирубалася” як ефективний контрольний орган, бо де-факто ставала на бік криміналітету, тінювих ділків та нуворишів.

Не забарилися з’явитися і доморощені мафіозі та авторитети кримінального світу. У цій царині було настільки тісно, що неминуче спалахували гангстерські війни, до хронології яких увіходили майже щоденні (в певні періоди кримінальної історії Києва, Криму, Донецького регіону) вбивства на ґрунті конкуренції, поділу сфер впливу, через мотиви помсти та бажання кримінальних ватажків утвердитися в ролі “суспільних лідерів”, щоб одним своїм ім’ям жахати загал. З іншого ж боку, соціальний дарвінізм суто функціонально відіграв позитивну, з огляду на внутрішню логіку “кримінальної революції”, роль, бо на порядку денному стояла поява власних висуванців та харизматиків, а не спадкових “аристократів” чи призначених “начальників”. Це і був перший період “кримінальної революції”, коли власне і створював свій фільм С.Говорухін, а С.Кара-Мурза заперечував висновки автора фільму і додавав, що справжня “кримінальна революція” ще гряде.

“Революційна мобілізація” невдовзі явила світові два головні типи “героїв”: з одного боку, старого гарту, які пройшли тюремні університети, були відданими так званій злочинській ідеї і намагалися до останнього дотримуватися певних правил і кримінальних “законів”; а з іншого — “авторитетів нового розливу”, російською мовою — “беспредельщиков”, які рекрутувалися з кола радянських різночинців (спортсмени, звільнені військовослужбовці та правоохоронці, молоді люди без певних занять, у “світському житті” звичайні робітники та службовці). Ці “самовисуванці” нібито не мали “формальних” прав бути лідерами злочинного світу, але вони це “компенсували” тим, що легко, без вагань і зухвало застосовували силу, зброю і мали велику природну волю до панування. “Неофіти” не гребували новими або

вже призабутими кримінальними практиками — рекетом, торгівлею зброєю, бандитськими нападами, торгівлею наркотиками та “живим товаром” — і привносили туди властивий їм цинізм, брутальність і свавілля навіть за кримінальними мірками. Так народжувалися грізні бандити доби капіталізму. Але пересічне життя справжньої бандгрупи не тривале — рік, два, три, і її знищують правоохоронці або конкуренти. Найбільш талановиті злодії йшли іншим шляхом: вдавалися до масштабних шахрайських схем, створювали фінансові піраміди, продавали “повітря”, брали у державних банках кредити, які апріорі не призначалися до повернення, тощо.

Отже, на початку 1990-х років ми дістали констеляцію чинників у вигляді класичного чотирикутника: (1) великої потенційної поживи для злочинців, (2) слабкої держави та напівпаралізованих правоохоронних органів, (3) зубожілого населення, ладного вдатися до будь-яких авантур і (4) генерації зухвалих кримінальників. Не треба вважати, що така констеляція і сама “кримінальна революція” мали місце геть у всьому пострадянському просторі. Кожне суспільство вже рухалося власним шляхом. Наприклад, у Латвії, Туркменії, Білорусі з різних причин події розвивалися в інший спосіб. Найближча сусідка України та близька нам за менталітетом Білорусь не мала нашого “букета”, бо: по-перше, на кону не стояв “головний приз” — масова приватизація; по-друге, держава не “здавала позицій”, набувши диктаторської форми правління, і за радянською традицією центральна влада методично нарощувала потужність силових структур; по-третє, білоруський загал хоча й зазнав зубожіння, як і в інших пострадянських регіонах, але світогляд “спільної долі” там не розвіявся наче дим і не відбулася суцільна, передусім психологічна, атомізація населення.

Головний вектор “української кримінальної революції”

Був ще і третій тип кримінальних ділків, яким судилося перетворитися на справжніх героїв “української кримінальної революції”. На сцену вийшли злочинці часів “застою” — ті, що не тільки мали кримінальний талант, а й зуміли правильно схопити суть змін та перспективи на майбутнє, тобто інтуїтивно правильно розуміли головний вектор “української кримінальної революції”. На порядку денному постало не просто газло експропріації грошей і майна (звична кримінальна філософія), а завдання стати власником і приборати до рук те, що колись було “загальнонародною власністю”. Філософія капіталіста не була властива ані кримінальникам старого вишколу (вони взагалі негативно ставилися до приватної власності як перешкоди для способу життя “волоцюги”), ані “спортсменам” та примітивним бандитам, які по суті були підпільниками та кочівниками, бо навчилися вдало відбирати чуже майно, але не опанували науку утримувати власність у своїх руках. Новий же тип кримінальника мусив поєднувати риси капіталіста і злочинця. З одного боку, мати образ рішучої особи без комплексів, яку краще мати за товариша, ніж за ворога, не зупинятися перед насильством, якщо воно виправдане інтересами власного бізнесу, а з іншого — реалізовувати програму нагромадження легалізованого капіталу, отже, не тільки дбати про “хапок”, а й навчитися “відмивати” гроші і крок за кроком підійматися з кри-

мінального андеграунду на нові соціальні щаблі, накопичувати політичні зв'язки, а ще краще здобути особистий статус політика, захищеного державним імунітетом, стати, зрештою, публічною особою, громадським діячем тощо.

На пам'ятній прес-конференції Р.Ахметова, яку він влаштував після першого його обрання народним депутатом навесні 2006 року (№ 7 за списком Партії регіонів), обранець народу на запитання журналіста стосовно того, як він заробив свій перший мільйон, з неприхованою іронією відповів, що то була доба “неформальної економіки” — він, мовляв, почав торгувати вугіллям і отримав перші великі гроші. Цікаво, що в ті “романтичні” часи вугіллям торгували люди, чиї руки ніколи не були замарані чорним шахтарським пилом і нічого важчого за колоду карт вони не підіймали. Можна уявити такий сценарій: до кабінету директора шахти приходять молодики у шкірянках, кладуть на стіл “волини” (на кримінальному жаргоні — пістолети) і кажуть, що віднині саме вони будуть опікуватися продажем вугілля через власне мале підприємство або ТОВ. Директор (а це ще фактично державний службовець, який формально живе на зарплату) теж не буде у програті. Можливо, усе відбувалося і не так театральню, не виключено, що директор через довірених осіб сам шукав рішучих хлопців... Так чи інакше, але справа ладиться. Вугілля відвантажується кудись дуже далеко, наприклад за кордон. Гроші на шахту не повертаються, а залишаються на приватних рахунках в офшорах. Імовірно за таким сценарієм утворювалися перші багатства, відбувалося первинне нагромадження капіталу, і не за сто років чесної праці протестантської родини, а за кілька місяців діяльності поза межами закону. А шахтарі місяцями не отримували зарплати й ладні були вдатися до бунту, бо ніхто ще не скасував золотого правила, яке знає кожний школяр: “якщо в одному місці чогось прибуде, то в іншому — зникне”. Тоді директор, профспілки, нарешті, “братки” зорганізували автобуси, “гормозки” і обов'язково каски, аби було чим стукати об бруківку перед урядовими будівлями в Києві. Для нас тут важливо те, що з'явився саме той тип кримінального ватажка, який був повністю адекватний завданням “української кримінальної революції”. На часі були “великі справи”, бо де ще в сучасному світі можна знайти копальні, залізрудні кар'єри, металургійні комбінати, машинобудівні підприємства, торгові флотилії, родючі чорноземи, які “лежать при дорозі” і чекають свого “ефективного” власника?

“М'яка”, законслухняна, обтяжена комплексами моралі та освіти радянська за вихованням людина на роль нового власника не годилася. Інтелігенція, яка гордо і сміливо підхопила прапор горбачовської перебудови і національно-визвольних змагань, була вже не потрібна “історії”. Вона програла все і безповоротно відійшла “на маргінес” або почала поодиноці мігрувати в напрямку “цивілізованих країн”. Власність потрібно було здобути за воєнних умов, де наступають на горлянку суперників без вагань та каяття. Кримінальний тип особистості, злочинний вишкіл і філософія кримінального світу ідеально пасували для цих цілей. Із десяти (чи більше) осіб, які ставали на шлях “неформальної економіки” в 1990-ті роки, виживала пересічно одна людина (ефект лійки). І якщо у неї не було кулі у хребті та інвалідного візка і вона не ховалася в далеких теплих чи холодних країнах

від товаришів по зброї чи правосуддя, то ця особа була готова до нового перевтілення в душі чергових етапів “кримінальної революції”. Якщо на першому етапі головним чином стріляли і конкурували у душі реаліті шоу “останній герой” або “останній отримує увесь приз”, то на новому етапі почався масовий похід за соціальним статусом. Герої кримінальних воєн стають президентами компаній, банків, генеральними директорами, а також шириться мода на депутатство. Ради всіх рівнів наповнювалися “крутими хлопцями”, які на початку навіть на засідання приходили у малинових піджаках. “Мажоритарка” ідеально пасувала для цих цілей. Ось для чого потрібне вкрай зубожіле населення! Люди за один долар, за бляшанки зі згущеним молоком, пляшку з горілкою, пакетик гречаної крупи були ладні продати свої голоси хоч би й чортові. В головах простих людей панує те, що ми називаємо ціннісно-нормативним хаосом, або аномією. На волення когось, мовляв, не голосуйте за бандита, електорат відповідає мовчанням і віддає голоси саме бандитам. Кримінальні авторитети, тіньові ділки, корумповані можновладці сприймаються як “герої нашого часу”. Саме так відбувалося і на Сицилії, і в Медельїні, і в районах бразильських фавел. Висновок: “кримінальна революція” не була б такою, якби широкі верстви прямо чи опосередковано не брали в ній участі.

Наприкінці 1990-х вулична стрілянина потроху стихає. Багатьох “джентльменів удачі” вже немає у списках живих, правоохоронні органи потроху “приходять до тями” і починають перехоплювати ініціативу щодо контролю над дрібним і середнім бізнесом, виникають так звані червоні дахи. Природно, що конкурентів репресують із подвійним старанням. Остаточно вимальовується головний вектор “кримінальної революції”, розгортається боротьба за велику приватизацію, і точиться вона не на вулицях. Виникають потужні кримінально-олігархічні клани — принципово нове явище в соціальній структурі України; вони-то і стають корпоративними агентами цієї історичної битви. Такий клан за своєю архітектонікою не являє абсолютного історичного винятку, він повторює структури феодальних часів із системами клієнтелістських стосунків. Беззахисні робітники та селяни, дрібні торговці та комерсанти, відставні військові та правоохоронці навіть із полегшенням сприймають патронат сильних цього світу, бо отримують роботу, захист, розв’язання родинних проблем або проблем громади (газифікація селища, дорога, лікарня тощо), а натомість становлять соціальну базу клану і коло відданих виборців. Кланова система швидко поширюється і стає певною нормою соціального життя. Якщо в структурі клану є воєнізовані загони, озброєні люди, а боси використовують насильство як інвестицію, то це вже не просто клан, як форма соціального устрою відсталої країни, а мафіозна структура. На тлі загального зменшення кількості вбивств у ці роки зростає обсяг замовлених терактів, виконаних професійними кілерами. Але не це є суттю того, що відбувається. Боротьба за державну власність переноситься у владні кабінети та коридори.

Ті, хто вижив у бурхливій 1990-ті роки, вже не хочуть, щоби їх ідентифікували з бандитами, відбувається зміна габітусу. Герої “кримінальної революції” перевдягаються, скидають шкірянки і малинові піджаки, пов’язують краватки і метелики, забороняють під загрозою “ламати ноги” зверта-

тися до них за кримінальними назвами (на слензі — “поганялами”), беруть уроки рідної літературної мови, наймають стилістів та піарщиків (бо треба давати інтерв’ю телевізійникам або виступати на публічних зборах), жертвують на церкві, займаються благодійництвом, виступають меценатами. Взагалі, пластичність, уміння адаптуватися і встигати за вимогами часу є, безперечно, сильними рисами переможців “кримінальної революції”. Хоча розставатися із славною молодістю та її символами, мабуть, теж нелегко. Ми пам’ятаємо, як відомий претендент на президентське крісло в 2004 році так і не зняв золотого ланцюга з шиї, коли знімався його передвиборчий ролик у невимушеній сімейній обстановці в стилі “гемайншафт”. Так звана “цепура” і зараз ще прикрашає шиї багатьох депутатів усіх рівнів, голів обласних мерів українських міст (проте цих символів кримінального братства переважно не видно з-під дорогих піджаків та сорочок “от кутюр”). Кожна революція висуває питання про владу, і воно стало в Україні руба. Це і є логічним фіналом “кримінальної революції”, коли влада захоплюється не через повстання і бойові дії, а сам народ, який “мовчить”, власноруч віддає її тим, хто отримав “головний приз” — багатства країни.

“Кримінальна революція” в контексті соціокультурної матриці

Розглянемо предмет нашого дослідження так, як учив П.Сорокін, помістивши його у трикутник “людина — суспільство — культура”. Методологія матриці дає всебічне уявлення про соціальний феномен, бо нагадує дослідникові його обов’язок розглядати явище у соціокультурній площині.

Отже, почнемо з людини. У структурі свідомості — як масової, так і індивідуальної — розхитуються, слабшають і руйнуються соціальні бар’єри, які функціонально відповідають за стримування криміногенних імпульсів, стоять на заваді вибору з боку індивіда девіантних і кримінальних форм поведінки. Теорія соціальних бар’єрів є окремою темою [11]. Стисло зазначу, що йдеться про вироблені цивілізаційними практиками, прийняті культурою та трансльовані системами соціалізації, виховання та соціального контролю заборони на певні види соціальної поведінки. Вони створюються сотнями років і багатьма генераціями людей, але, як показує досвід кризових ситуацій, воєнних часів, панічних сценаріїв, мають потенціал для реверсу, можуть руйнуватися з інтенсивністю гірського каменепадку. Порівняно свіжий приклад. У Белграді в лютому 2008 року на знак протесту проти проголошення незалежності Косово проходили акції протесту. В якусь мить вони переросли в заворушення, погроми магазинів, мародерство. Потім по телебаченню транслювали вибачення двох панянок, які витягали з магазину крам і потрапили до відеозапису. Вони не були злодійками “за життя”, і на мітинг прийшли не з метою грабунку. То чому ж раптом упали всі внутрішні бар’єри? За певних умов — це доволі реалістична картина людської поведінки, й історія знає багато подібних випадків без огляду на расові та етнокультурні особливості населення. Саме щось схоже, але в широкіх масштабах, відбувається впродовж “кримінальної революції”.

Страх і сором, корпоративні етичні кодекси, високі релігійні або ідеологічні ідеали — усе це за певних обставин іржавіє в максимально широких

верствах населення. Тут ідеться не про криміналітет, а саме про пересічних громадян. Чому це відбувається? Ми розглядаємо злочин як форму соціальної адаптації, що відкриває доступ людині до суспільних ресурсів і капіталів. Якщо поставити народні маси перед дилемою: або виживати поодинці у будь-який спосіб (у мирні часи, коли ніхто не вимагає організованої соціальної мобілізації), або загинути, але не втратити принципів, то більшість обирає перше. Потрібна певна внутрішня робота, діалог із власним “Я” й самоаналіз, щоби ревізувати власні принципи та настанови, які підтримують соціальні бар’єри, і легітимувати кримінальні вчинки. І це успішно робиться, а загальна атмосфера суспільної аномії сприяє ревізії цінностей (психологічний ефект погромів, коли людина діє як “усі” і легко позбувається бар’єрів).

Цікаво, що на протиправний шлях стають представники усіх соціальних верств. Щодо “низів” — тут усе зрозуміло. Ми бачили, як у 1990-ті роки масово ширилися кримінальні й напівкримінальні промисли: дрібна контрабанда, виготовлення контрафактної продукції, передусім “паленої” горілки, несплата рахунків за комунальні послуги та за проїзд у громадському транспорті, масові крадіжки того, що раніше не було предметом кримінальних зазіхань (городина, хатні лічильники електроструму або дріт з опор енергопостачання, тотальне розкрадання майна державних підприємств), кустарне виготовлення наркотичних засобів тощо. Одночасно швидко поширювалися супутні девіантні форми поведінки — алкоголізм, наркоманія, бродяжництво, проституція.

Середній клас в Україні не міг навіть народитися, “не согрішивши”, — такі ж бо були умови й реалії. Зареєструвати власний бізнес, отримати дозвіл або ліцензію, провезти вантаж через державний кордон, сплатити податок, організувати вуличну торгівлю — усі дії супроводжувалися неформальними стосунками з корумпованими чиновниками. До цього додавалися рекет, бандитські “наїзди” та “дахи”, грабунки та елементарне розкрадання, нечесна конкуренція у вигляді спаленого кіоска тощо. Середній і малий бізнес у нас нагадує айсберг, де менша, надводна, частина — декларовані прибутки, легальна заробітна плата, заявлені види діяльності, офіційна кількість працюючих, а набагато більша за обсягом підводна — вся решта, що і є фактичним стимулом для підприємця і реальністю бізнесу по-українськи.

А що вищі верстви, чи є вони поза підозрою? Великий бізнес у нас перенасичений суто кримінальними практиками, де мовою кримінального сленгу квітнуть “дерибан”, “відкат”, “кидалово”, “доляшка” тощо. Стосовно громадської думки про вищі верстви, то тут навіть нема потреби проводити соціологічне дослідження. Пересічний українець упевнений, що всі великі статки у країні здобуті кримінальним шляхом. Власне, ми навіть не маємо живого прикладу або міфу про те, як із вуличного чистильника взуття виріс справжній мільйонер. Та й коли б він встиг вирости? Перші мільйони “зароблялися” так швидко, що вуличний хлопчисько не встигав почати голитися. Становище певної категорії українських верхів є принизливим — щороку заповнювати “пусті” декларації річних доходів, тримати гроші за кордоном, реєструвати нерухомість на родичів або третіх осіб і червоніти як Альхен із “Дванадцяти стільців”, коли вже вкотре треба запускати лапу у державний бюджет. Подвійне буття верхів (“синдром Корейка”) є фактом

незавершеності “кримінальної революції”, яка має або дійти логічного фіналу в будівлі кримінальної держави з обов’язковою легітимацією більшості кримінальних практик, особистих біографій і капіталів, або наразитися на контрреволюцію і широку репресію геть усього, що вособлює собою цей період історичного розвитку.

Тепер подивімося на суспільство та його інституціональну структуру. Ззовні вона не відрізняється від нормативної, але інституціональні дії та відносини, по суті, стають мутантами, і не помічати цього не можна. “Злочинне” розливається суспільством, і інституції, які раніше практично не були відзначені злочинною діяльністю, стають напівкриміналізованими, а напівкриміналізовані — майже суцільно злочинними. Так, за радянських часів правові інституції, інститути освіти, науки, державної промисловості містили мінімальний обсяг кримінальних практик. Це означало, що людина, яка працює в межах цих інституцій (або має з ними справу), впродовж життя мала великі шанси уникнути кримінальних стосунків. На сьогодні ймовірність цього не є високою. Корупція, куплені дипломні роботи та кримінальні дисертації, хабарництво при вступі до навчальних закладів — хіба це поодинокі випадки в інституті освіти? Український робітник може навіть і не здогадуватися, що він є об’єктом кримінальної експлуатації, бо більшість підприємств має подвійні бухгалтерії, розрахунки і зобов’язання, які оплачуються з кишені робітничого класу. Особливо критична ситуація в системі правоохоронних органів та юстиції. Власне тут пролягає один із чутливих нервів “кримінальної революції”, бо без придушення цих інституцій, а точніше їх тотальної мутації, інші процеси були б під великим запитанням. Ніде зовнішня форма, антураж борців із злочинністю та суспільними неправдами так не розходиться з реальними практиками, як у цих інституціях. Ноу-хау полягає у псевдоінституціональній поведінці, коли чиновник імітує “правильну” роботу, але власний статус, професійні знання і повноваження використовує у протиправній площині. Формалізація, впорядкування відносин, що і є великою перевагою інституціональних форм взаємин порівняно з хаосом та свавіллям “природного стану”, виконують функцію гачка для ловлі хабарів. Соціологи НДЛ соціально-психологічної роботи в ОВС, яка існує в Харківському національному університеті внутрішніх справ, показали це на прикладі корупції в ДАІ. Складні бюрократичні схеми взаємин Державтоінспекції із власниками авто мають просту альтернативу — дав гроші посередникові (вони чекають прохача біля або всередині відповідної установи), й інституціональне поле розчистилося — людина економить час, сили й нерви на трансакціях, передбачених законом, але відданих у руки чиновників либонь для їхнього збагачення [12, с. 95–99].

Нарешті, культура. Те, що відбувся занепад загальної культури, і йдеться навіть не про високу та елітарну, а про елементарну та повсякденну культуру побуту, спілкування, сумісного проживання людей у містах і селах, є фактом, що його помічають багато спостерігачів. Фізичний бруд на вулицях великих і малих міст та бруталність стосунків навіть у малих сімейних групах пояснюються не браком фінансів, а кризою свідомості, “розрухою в головах”. Натомість “святе місце пустим не буває”, і в цьому є певна закономірність, коли місце звільнюється для чогось іншого, мабуть, історично

більш важливого. Дух капіталізму якщо й заповнив свідомість і душі наших людей, то з якимось особливо викривленим змістом з очевидним кримінальним присмаком. Інтегральним індикатором “кримінальної революції” у царині культури є хвиля російського “шансону”, яка принесла в широкі народні маси кримінальну субкультуру, кримінальну філософію, сленг, саму тональність кримінального буття. Мало того, що саме цей пісенний жанр з ентузіазмом сприймався люмпенізованим населенням, але саме він широко тиражувався, рекламувався й нав’язувався засобами масової інформації, що породжує певні підозри щодо осіб, які фінансують радіостанції та виробництво аудіопродукції. Із самим словом “шансон” відбулася мутація, притаманна всьому, чого лишень торкаються злочинні практики. Старше покоління ще пам’ятає: це слово є французьким за походженням і означає справді популярний і багатьма улюблений пісенний жанр, але жодного стосунку до тюрми або криміналітету, хоча б і французького, він не має. Отже, у нас сучасна пересічна людина завдяки “шансону”, телесеріалам, книжкам у паперових обкладинках і вуличній лексичі добре знає те, що двадцять років тому було змістом спеціальної міліцейської літератури із грифом “Для службового користування”. Вона не тільки знає, а й переживає відповідні інтенції, не підозрюючи, що заставляє тим самим душу дияволу. Пригадується доля російського автора сучасної блатної пісні С.Круга. Він заробив непогані гроші на улюбленому народними масами “шансоні” (його “Володимирський централ” дехто сприймає як кримінальний гімн), але одного дня диявол прийшов до нього в будинок у вигляді звичайних нальотчиків і забрав душу. Так чи інакше, а пересічний громадянин, здобувши в цьому ракурсі культурну підготовку, доволі органічно стає агентом “кримінальної революції”.

Революція має початок. Революція не має кінця?

Можна підбивати певні підсумки і робити прогнози. Отже, “кримінальна революція” є певною мірою стихійним і стохастичним процесом, зумовленим системною кризою суспільства і держави, суттю якого є мутація звичного соціального порядку, масштабна перебудова соціальних відносин на базі кримінальних уявлень, практик, взаємодій. Русійними силами цього процесу виступають соціальні групи, які найбільш зацікавлені у нав’язуванні суспільству перетворених практик. Традиційний криміналітет є лише одним з агентів; корумповані політики, чиновники, правоохоронці, підпільні та тіньові ділки роблять свій “потужний внесок” у справу “кримінальної революції”. Цікаво спостерігати, як колишні комсомольці, офіцери та генерали правоохоронних органів, “червоні директори” швидко знаходять спільну мову з тими, хто взяв старт з позиції професійного злочинця, і переймають лексику, світогляд, звички фундаторів кримінального соціуму. Народні маси також не стоять осторонь: або підставляють своє плече кримінальним лідерам, або й собі пускаються на “всі заставки”, намагаючись вижити й пристосуватися до нових умов. Місце “звичайного” заступає “кримінальний” соціальний порядок. Ми рішуче заперечуємо різноманітні “теорії змови”, згідно з якими щось подібне може виступати реалізацією сплано-

ваного сценарію. Ні, треба говорити про альтернативу суспільного розвитку, яка стає максимально ймовірною за констеляції певного кола первинних чинників. До речі, слабкість чи бездарність національної еліти також входить до цього кола. Чи була якась інша альтернатива посткомуністичній трансформації? Теоретично так, була. Але за визначених вище умов шлях соціетальних перетворень через “кримінальну революцію” був найбільш ймовірним, і саме його ми пройшли.

Що далі? Не може ж бути революція Non stop. Житейський досвід привчає нас до думки, що все має свій початок і свій кінець. Хоча інтуїтивне відчуття не є оптимістичним, за першим і другим етапами насуваються третій і четвертий, коли “кримінальна революція” входить у смугу перерозподілу вже загарбаного, наприклад, виникає практика кримінального рейдерства. Не вичерпаний і “головний приз”, а отже, і мотив для кримінального наступу. Цікаві для великого бізнесу об’єкти приватизації ще чекають на своїх власників. Може, їх буде розіграно “чесно”? І найбільш цінне — українська земля, родючі ґрунти, земельні ділянки в урбанізованих ландшафтах. За них мафії готові битися не на життя, а на смерть. Ми є свідками того, як у найбільш криміналізованих місцевих радах головним питанням є землевідведення. Їх не цікавить ані бруд та сміття на вулицях, ані дороги, які нагадують фронтове бездоріжжя, ані бездомні тварини та люди, ані понівечені ліфти і ще багато чого. Вони діють за відомим прислів’ям: “після нас хоч потоп”, наче в лихоманці розв’язуючи “земельне питання”. Може, це є останні акти того, що ми називаємо “українська кримінальна революція”? Але той самий житейський досвід і наукові спостереження підказують також інше: соціальні процеси, особливо деструктивного змісту, є дуже інертними, вони не завершуються самі по собі.

Уявімо кілька можливих сценаріїв. Перший полягає в тому, що кримінальне свавілля, масове нехтування законів, соціальна аномія поширюватимуться, а країна перетвориться на зону кримінальної катастрофи. За таким сценарієм реальну владу на місцях у ще більших масштабах перебиратимуть на себе кримінально-олігархічні клани на тлі занепаду та дискредитації загальнонаціональних політичних інституцій. Це загрожує цілісності країни. Оскільки влада центру буде звужуватися, то реальним сценарієм може стати дезінтеграція. Не треба пояснювати, що існує чимало політичних сил усередині й за межами України, які чекають такого розвитку подій і готові докласти зусиль, аби це відбулося.

В історії сучасної Росії така загроза також реально існувала, і відповіддю на виклик було масштабне посилення загальнодержавних функцій за рахунок згортання демократичного процесу, компетенцій регіонів, громадянських і політичних прав населення. В.Путін завдав кілька вибіркових точкових ударів олігархічним кланам, що змусило інших прийняти правила нової гри. Отже, платою є відмова від значної частини демократичних благ і перехід до авторитарної або напівтоталітарної держави. До речі, історія знає чимало прикладів, як відмова від демократії сприяла декриміналізації соціальних відносин. Класичний випадок стався в історії Італії впродовж 20-х років ХХ століття. У травні 1924 року Муссоліні на лінкорі у супроводі військових літаків і підводних човнів прибув із візитом на Сицилію. Місце-

вий бос мафії і за сумісництвом мер одного з міст (зовсім як у сучасній Україні) мав необачність висловитися в тому дусі, що Муссоліні не потрібні чисельні лягаві у супроводі, бо дуче під надійним захистом. Вождь сприйняв це як особисту образу, бо в одній барлозі не може бути двох ведмедів, скоротив візит і почав готувати удар по сіцилійській мафії. Репресії мали широкий характер, за три роки за звинуваченнями у причетності до мафії було заарештовано 11 тис. осіб, відбувалися напіввійськові операції із захопленням населених пунктів та їх тотальною зачисткою, до в'язнів застосовувалися тортури, зорганізовувалися показові судові процеси, мафію дискредитували засобами пропаганди [13, с. 205–229]. Отже, ми можемо як альтернативу кримінальному хаосу розглядати сценарій встановлення напівтоталітарного порядку за російським або італійським сценаріями. До речі, ані в Італії, ані в Росії організовану злочинність не було зламано, але терези було рішуче схилено на бік держави.

Третім сценарієм є доведення “кримінальної революції” до логічного фіналу, коли кримінальний порядок стає формою або субститутом соціального порядку. Це означає приблизно от що. По-перше, набуті кримінальним шляхом капітали остаточно легалізуються, на певному етапі ставиться крапка у перерозподілі захопленого майна, капіталістичні відносини набувають більш-менш сталих форм у посткримінальному варіанті. По-друге, до влади остаточно приходять герої “кримінальної революції”, вони рішуче й цілеспрямовано встановлюють новий лад за власними “поняттями”, наприклад, зупиняють масову дрібну злочинність, обмежують за власними уявленнями свободу преси та телебачення і їхніми засобами міфологізують власні постаті, затверджують систему неформальних, але де-факто дозволених практик (хто кому і за що платить, скільки коштує посада, за яким рівнем статку може жити той чи інший чиновник тощо). По-третє, народ не тільки “безмолвствует”, а й виявляє певні ознаки задоволеності, бо вже є якась стабільність, увесь час обіцяють додати ще 5–10 доларів до пенсії або зарплати, по телевізору нескінченною чергою ідуть улюблені кримінальні серіали, а горілки, самогону і пива — невичерпні океани (пити безперешкодно можна на вулицях, у парках, автобусах); щодо владних кабінетів, то громадська думка така — “раніше в цих будинках сиділи червоні бандити, а зараз теж бандити, а який їхній колір — уже несуттєво”. У сучасній історії країн Латинської Америки такі “перемоги” хоча й тимчасово, але траплялися. Подібний сценарій в Україні мав би бути реалізований, починаючи з 2004 року, але несподівано на заваді стала позапланова “помаранчева революція” з її незвичайним для народних рухів гаслом “бандитам — тюрми”. Ми розглядаємо народний спротив як контрреволюційний за змістом вибух, який перешкодив планам віддати владу найбільш потужному в країні олігархічно-кримінальному кланові, щоб той встановив остаточно новий лад. Такий погляд поділяє і певне коло юристів, наприклад, професор О.Костенко, який зазначає: “Помаранчева революція — це антикримінальна революція. Вона стала цілком природною реакцією народу на криміналізацію держави” [14]. Щоправда, дуже швидко з'ясувалося, що націоналізувати кілька сотень або тисяч підприємств, захоплених за часів “кримінальної революції”, неможливо, “бандити” до тюрем не тільки не пішли, а й одяглися в

одежу політичних борців і репресованих за свої погляди страждальців. Історія знову пішла колом. Стає дедалі очевиднішим, що самотійно українці з цього кола вийти не можуть. Можливо, четвертим і реалістичним сценарієм є широка міжнародна допомога, власне постійний контроль, тиск європейських інституцій, суттєві зовнішні зобов'язання, які таки змусять українську еліту прийти до консенсусу в питанні вибору засад української моделі соціального порядку, реформувати правоохоронні органи й, головне, зібратися з духом та думками на шляху поступу до нормативного соціального порядку. Перебування в ізоляції від європейських країн і структур у проміжку між Західною і Євразійською цивілізаціями є найбільш небезпечним становищем для українського суспільства.

Отже, чому власне “українську кримінальну революцію” можна вважати соціетальним чинником, а не подією локального масштабу, обмеженою соціальними і фізичними межами “злочинного”? На нашу думку, вона вже виконала певну історичну місію загальносоціального масштабу. Замислімося, чому Україна зуміла, по-перше, здолати шлях трансформаційних змін з десятикратним прискоренням, по-друге, незважаючи на потужну всебічну кризу 1990-х років та чорні пророцтва недругів, залишитися цілісною унітарною державою? Можливо, наша відповідь і буде здаватися претензійною й парадоксальною, але зверніть увагу на макросоціальну функцію “кримінальної революції”. Ще на початку 1990-х ставилося питання ефективного власника. І не було зрозумілим, а де ж його взяти в соціалістичній, по суті, країні? А тепер він, безперечно, є. Динаміка економічного розвитку засвідчує, що історичний перехід від соціалізму до капіталізму, який не мав історичних і світових прецедентів, відбувся. Власники вже не тільки є, а й такі, що їхніх капіталів достатньо, щоб Україні не позичати грошей у міжнародних фінансових інституціях, а займатися самофінансуванням на приватних засадах. І це лишень упродовж неповних двох десятиліть! В інших країнах такі зміни відбувалися за 100–200 років. Те, що в статті узагальнюється категорією “кримінальна революція”, має до зазначених змін прямий стосуюнок. “Кримінальна революція” була каталізатором соціально-економічних перетворень через свою масовість та самодіяльність широких верств населення. Вона певною мірою розставила усіх на свої місця, оскільки включала механізми соціального дарвінізму. Найбільш сильні, спритні, зухвалі, заповзяті, цинічні, жорстокі пристосувалися до нових реалій, і понад те — вони ж їх створювали. Форма адаптації здебільшого була кримінальною, але ніхто не пропонував іншого, у нас і зараз відсутні етичні взірці “морального капіталізму”. У підсумку кримінальні практики стали невіддільною частиною багатьох важливих сфер соціального життя, і це є логічним наслідком революційних перетворень. Тепер постає нове питання: а як усього цього позбутися або ввести його у цивілізоване русло, щоби стати нарешті “нормальною” країною? “Кримінальна революція” була певним компенсатором, громовідводом для широких мас населення у найбільш скрутні часи новітньої української історії. Інтуїція підказує, якби в буремні 1990-ті до влади прийшли такі сили, як у 1920-х роках в Італії, і мала б місце широка антикримінальна репресія усіх поспіль, хто не поважає закон, а ще б перекрито

кордони для трудових мігрантів — от тоді українське суспільство могло би стати справді розірваним.

Ми не виправдовуємо “кримінальну революцію”, як саме і Дюркгайм не виправдовував злочинність, коли вказував на те, що без неї не було б сучасних інститутів держави, права, релігії в тому вигляді, як ми їх знаємо (і взагалі, на думку французького класика, злочинність є соціальною нормою). Йдеться радше про обов’язок соціолога відображати соціальну реальність такою, як вона є. До речі, під кутом зору правил соціологічного методу, “кримінальна революція” є патологією, бо припиняє звичний і монотонний плин подій у царині “злочинного”. Важливо, щоб її прояви не перетворилися на національну норму життя і щоби нашим досвідом не лякали дітей у благополучних країнах. Хоча з педагогічних міркувань років за тридцять чи сорок і українським дітям ліпше не знати всіх перипетій перших років сучасної історії держави, аби не руйнувати національного міфу.

Література

1. Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений / Автор-составитель Вадим Серов. — [http:// bibliotekar.ru/encslov/3/66.htm](http://bibliotekar.ru/encslov/3/66.htm).
2. *Говорухин С.* Великая криминальная революция. — М., 1995.
3. Великая криминальная революция / Анонс фильма. — http://xfiles-all-seasons.nnm.ru/velikaya_kriminalnaya_revolyuciya.
4. *Кара-Мурза С.Г.* Опять вопросы вождям. — www.x-librum.ru/elib/kmrz001/0000081.htm.
5. *Кива А.В.* Криминальная революция: вымысел или реальность? // *Общественные науки и современность.* — 1999. — № 3.
6. *Тилле А.* Великая криминальная революция в России. Мафия у власти. — www.abouthotels.ru/mosnews.3705html.
7. *Филиндаш Е.* Великая криминальная революция // *Грани бытия.* — 2003. — № 26 (560).
8. *Новицкий Е.* Криминальная революция в Украине. — www.fraza.com.ua/zametk/13.07.06/26554html.
9. Бандформирования всех стран мира / Автор-составитель Н.Н.Макарова. — Минск, 1997.
10. *Макряшина А.* Криминальная революция в Бразилии. — http://www.gazeta.ru/2006/05/18oa_199975.shtml.
11. Подробнее см.: *Рущенко І.П.* Злочинна воля: кримінально-правовий, психологічний, соціологічний аспекти // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : Збірник наукових праць. — Харків, 2006. — Т.1.
12. Корупція в діяльності Державної автомобільної інспекції: результати соціологічного моніторингу / Свезенцева Ю.О., Сердюк О.О., Білоусов Ю.Л. та ін. — Харків, 2007.
13. *Дики Дж.* Коза Ностра: история сицилийской мафии. — М.; СПб., 2005.
14. *Костенко О.* Формула декриміналізації держави. — <http://maidan.org.ua/static/mai/1113900158.html>.